

ŽANETA ČĖSNIENĖ

Klaipėdos universitetas

LEKSIKOS VARIANTIŠKUMAS IR KONKURENCIJA EUROPOS SAJUNGOS DOKUMENTŲ VERTIMUOSE

Variation and Competition of Lexis in the Translation
of European Union Documents

SUMMARY

This article discusses the topic of the variation and competition of lexical units in translation of EU documents. Different linguists treat the phenomena of variation and competition differently. This shows that there is no single, universally accepted concept of these linguistic phenomena. The aim of the article is to analyse the phenomena of variation and competition, to disclose the relation between variants and competitors as well as between other similar concepts, such as duplets, synonyms, counterparts, substitutes, and to look into the causes of their occurrence in translations of EU documents.

SANTRAUKA

Straipsnyje aptariama leksinių vienetų variantiškumo ir konkurencijos ES dokumentų vertimuose problema. Skirtinguose darbuose variantiškumo ir konkurencijos reiškiniai yra traktuojami įvairiai. Tai rodo, kad neturima vienos, visuotinai priimtinos šių kalbos reiškinų sampratos. Straipsnyje analizuojami variantiškumo ir konkurencijos reiškiniai, apibrėžtas varianto ir konkurento santykis su kitomis panašiomis santrumpomis – dubletu, sinonimu, atitikmeniu, pakaitu – bei įvardintos jų atsiradimo priežastys ES dokumentų vertimuose.

VARIANTO IR KONKURENTO SAMPRATA

Įvairių tyrėjų darbuose tiek konkurencijos, tiek variantiškumo sampratos aiškinamos nevienodai. Lietuvoje vienas pirmųjų kalbos vienetų konkurencijos reiškinius kalboje aptarė K. Župerka. Jo konkurento samprata aiškinama remian-

RAKTAŽODŽIAI: variantiškumas, variantas, konkurencija, konkurentas, ES dokumentų vertimai.

KEY WORDS: variation, variant, competition, competitor, translation of EU documents.

tis čekų kalbininko M. Jelineko darbais. Župerka *konkurentais* įvardija kalbos priemonės, kalbėjimo akte reiškiančias tą patį kalbinio bendravimo ketinimą (intenciją), todėl galinčias viena kitą pakeisti, o būdingiausiais konkurentais laiko variantus, sinonimus ir figūras¹. Župerka skiria konkuruojančias kalbos raiškos priemones pagal keturis reikšmės bendrumo (artimumo) laipsnius: 1) ta pati reikšmė (variantai, dubletai); 2) artima sisteminė reikšmė (sinonimai); 3) artima kontekstinė reikšmė (figūros); 4) skirtinga reikšmė, bet bendra komunikacinė intencija (komunikaciniai ekvivalentai)².

Kita vertus, kiti mokslininkai apibrėžia konkurencijos reiškinį šiek tiek kitaip. Palyginti su siauru Župerkos konkurento apibrėžimu, R. Vladarskienė konkurento sąvoką išplečia. Konkurenciją aiškindama kaip santykį „tarp kelių kalbos vienetų, turinčių tą pačią ar panašią reikšmę, iš kurių šnekos akto metu pasirenkamas vienas“, ji konkurentais vadina „ir norminius kalbos variantus, ir svetimybės bei jų atitikmenis, ir terminų sinonimijos atvejus“³. Vėliau konkurenciniais santykiais domėjosi ir daugiau tyrėjų. Tarp reikšmingesnių verta paminėti J. Girčienės⁴, L. Vaicekauskienės⁵, R. Miliūnaitės⁶ monografijas, kuriose daugiausia dėmesio skiriama naujųjų svetimybių ir jų atitikmenų konkurencijos analizei.

Variantai taip pat suprantami nevienodai. Pavyzdžiui, K. Gaivenis, S. Keinys variantą aiškina labai siaurai, teigdami, kad variantas – tai „to paties kalbos vieneto skirtybė“, paprastai jis turįs „tapačią funkciją ir skiriasi tik išraiška, dėl to <...> tai yra skirtingos to paties

atskiro kalbos vieneto realizacijos“⁷. Panašiai variantus aiškina ir A. Umbrasas savo disertacijoje. Analizuodamas teisės terminus, jis teigia, kad variantais reikia laikyti tokius „terminus, kuriuos sudaro tie patys žodžiai, turintys tik neesminių skirtybių, kaip antai: rašybos, fonetikos, morfonologijos, morfologijos, kaitybos, aplietuvavimo ir pan.“⁸

Kita vertus, randame ir platesnių varianto bei variantiškumo sampratos aiškinimų. Pasak R. Miliūnaitės, variantiškumas⁹ gali apimti įvairius vartosenoje funkcionuojančius variantus, nepriklausomai nuo jų norminės vertės. Taigi, į variantą ir variantiškumą, kaip ir į konkurencinius santykius, čia žvelgiama plačiai: konkurentais laikomi bet kokie tą patį tikrovės objektą įvardijantys variantai, susiję konkurenciniais varžymosi santykiais.

Tokia nevienoda konkurencijos ir variantiškumo reiškinų samprata rodo, kad lietuvių kalbotyroje nėra nusistovėjusio ir visuotinai priimtino konkurento (konkurencijos) ir varianto (variantiškumo) apibrėžimo. Todėl tyrėjai jį apibrėžia taip, kaip tai daryti parankiausia atliekant konkretų tyrimą, vadinasi, priklauso nuo išsikeltos tyrimo tikslo.

Išsamumo dėlei reikėtų išanalizuoti ir varianto bei konkurento santykį su kitomis variantiškumo apraiškomis – dubletu, sinonimu, atitikmeniu, pakaitu, kurių samprata taip pat nėra visiškai nusistovėjusi, todėl neretai kelia tam tikrų keblumų.

Skirtingų nuomonių apie varianto santykį su jau išvardytomis variantiškumo apraiškomis apžvalga rodo, kad *dubletai* žymi, jog variantiškumas yra perteklinis

ir galbūt šalintinas, o *sinonimai* užtikrina variantų vartojimo įvairovę, o *konkurentai*, kaip jau buvo aptarta, atspindi variantų įsitvirtinimo vartosenoje santykius¹⁰. Kalbant apie dažnai tapačiomis laikomas ati-

tikmens ir pakaito sampratas, *atitikmeniu* siūloma laikyti savą žodį, egzistuojantį svetimžodžio atėjimo į kalbą metu, o *pakaitu* – žodį, sąmoningai parinktą ar sukurtą svetimžodžiui pakeisti¹¹.

VARIANTIŠKUMO SAMPRATOS ĮVAIROVĖ

Kaip jau buvo minėta, variantiškumo reiškiny, kaip tyrimų objektas, suprantamas ir aiškinamas įvairiai, priklausomai nuo to, kaip ir iš kokių mokslo pozicijų norima jį tirti. Kalbant bendriausia prasme, variantiškumą tiriant iš *struktūrinės kalbotyros* pozicijų, matyti, kad tokių tyrimų objektas yra gerokai siauresnis ir negali apimti tokios tyrimų įvairovės, kokią siūlo sociolingvistinė prieiga priešio kalbos reiškinio. Taip yra todėl, kad struktūrinės kalbotyros, kaip struktūralizmo krypties šakos, objektas šiuo požiūriu yra gana siauras, nes apima tik kalbos sistemos vidinius ryšius ir sąveikas remdamasis tik kalbos kaip vidinės struktūros analize. Kalbos variantiškumą suprantant plačiau, pavyzdžiui, žvelgiant į šį reiškinį iš *sociolingvistikos* pozicijų, tyrimų spektras prasiplečia nuo socialinės, geografinės variantų sklaidos analizės iki kalbos ir stiliaus normų tyrimų, apimančių tiek variantų funkcionavimą vartosenoje, tiek norminimo dėsningumus, tiek variantų santykį su kodifikuotomis normomis ir t. t.¹², priklausomai nuo pasirinkto tyrimo tikslo.

Variantiškumas kaip struktūrinės kalbotyros tyrimo objektas

Variantiškumo reiškiny, kaip tyrimų objektas Europos struktūralistai, ypač

Prahos mokyklos lingvistus, sudomino dar XX a. pirmojoje pusėje. Šios lingvistinės mokyklos atstovai (V. Mathesius, B. Havranekas, R. Jakobsonas ir kt.) teoriškai pagrindė funkcinių požiūrį į kalbą ir taip išgarsino Prahos mokyklą kaip funkcinės lingvistikos mokyklą, o jų darbuose „kalbos variantiškumo problema atsiskleidė įvairuojančių kalbos reiškinų funkcionavimo požiūriu“¹³. Kadangi Prahos mokyklos lingvistus labiausiai domino fonologijos teorijos dalykai, variantiškumo tyrimai pradžioje apsiribojo tik fonologiniu lygmeniu. Nors fonemos nekuria ir nekeičia žodžių reikšmių, bet gali jas skirti. Vadinasi, fonemos yra variantai, todėl jų tarpusavio santykius buvo galima aiškinti ir analizuoti kaip variantiškus.

Vis dėlto tik XX a. antrojoje pusėje, Amerikoje pradėjus plėtoti sociolingvistikai kaip atskirai lingvistikos kryptį, variantiški kalbos reiškiniai tapo „visateisium mokslinio tyrimo objektu“¹⁴. Iki tol vyravusioje struktūrinėje kalbotyroje „pagrindiniu kalbos tyrinėjimo tikslu laikoma kalbos elementų vidinių santykių, jų funkcijų kalbos sistemoje tyrinėjimas“¹⁵, o toks tyrimo objektas, kurį „sudaro kalbos sistemos vidiniai ryšiai ir sąveikos“¹⁶, gerokai apribojo tiriamų kalbos reiškinų apimtį. Teigiama, kad Amerikos struktūralistai, tarp

jų ir distribucinės lingvistinės krypties pradininkas L. Bloomfieldas, neigė variantiškumą esant struktūriniu dalyku, aiškindami jį kaip atsitiktinį kalbos reiškinį, kurio negalima stebėti ir tirti lingvistiniais metodais¹⁷. Vėliau N. Chomskis ir kiti transformacinės-generatyvinės gramatikos atstovai, analizavę kalbėjimo metu vykstančius žmogaus psichikos procesus izoliuotai nuo išorės įtakų, nors ir pripažino variantiškumo egzistavimą kalboje, bet taip pat nelaikė jo kalbos tyrimų vertu objektu¹⁸. Transformacinės-generatyvinės gramatikos atstovai į kalbą žvelgė kaip į abstrakciją, atribotą nuo aplinkos, kurioje ji funkcionuoja. Sociolingvistikos atstovai, priešingai, nei anksčiau aptartų kalbotyros krypčių atstovai, kaip tik teigė esant ryšį tarp kalbos ir visuomenės reiškinį.

Variantiškumas kaip sociolingvistikos tyrimo objektas

Požiūris į variantiškumą kaip į tyrimų objektą iš esmės pasikeitė tik XX a. antrojoje pusėje, kai Amerikos sociolingvistai U. Weinreichas, W. Labovas, M. I. Herzogas 1968 m. publikuotame straipsnyje pripažino, kad variantiškumas neabejotinai yra struktūriškas reiškinys ir todėl gali ir turi būti lingvistinių mokslinių tyrimų objektas¹⁹. Sociolingvistai, pirmiausia W. Labovas, įdiegė naujus empirinius stebėjimo principus, kiekybinio įvertinimo ir statistinės analizės metodus, įtvirtino variantiškų reiškinų tyrimus kalbotyroje. Ilgainiui „variantų ir jų sąsajų su socialiniais visuo-

menės požymiais tyrimai išsirutuliojo į atskirą sociolingvistikos kryptį – *variantų (socio)lingvistiką* (angl. *variation(ist) (socio)linguistics*)²⁰.

Pabandžius W. Labovo pasiūlytą variantiškumo tyrimų metodologiją pritaikyti aukštesniems lygmenims nei fonologiniam (morfologijos, sintaksės), paaiškėjo, kad tai nėra taip paprasta. Visi už fonologinį sudėtingesni kalbos lygmenų vienetai yra reikšminiai, o tai kelia sunkumų, nes tuo atveju, A. Rosenbacho teigimu²¹, sudėtingiau (1) apibrėžti tapatumą sintaksėje; (2) nustatyti sintaksinių variantų būtinuosius kontekstus bei (3) nustatyti ir įvertinti sintaksinius variantus, kurie nėra tokie dažni kaip fonologiniai.

Visa tai rodo, kad nėra vienos sociolingvistinės teorijos, kurią būtų galima taikyti visiems kalbos lygmenims vienodai, todėl tapatumo klausimas iki šiol sprendžiamas įvairiai, pavyzdžiui, sintaksės variantams taikomi sinonimijos principai arba tariama, kad „sintaksės variantams užtenka vien pragmatinio lygiavertiškumo“²². Be to, ieškant variantų tapatumo kriterijų, atsižvelgiama į stilistinę ir emocinę žymėtumą, funkcinių tapatumą, junglumą ir kitus kalbos parametrus²³. Atsižvelgiant į tai, kas buvo pasakyta, aišku, kodėl vyrauja priešingos nuomonės: pirma, variantais pripažįstami tik tokie kalbos vienetai, kurie pagal anksčiau minėtus kriterijus visiškai sutampa; antra, „ne tik formos, bet ir funkciniai bei stilistiniai skirtumai leidžia kalbėti apie to paties kalbos vieneto variantus, jei išlaikomas reikšmės tapatumas“²⁴.

VARIANTIŠKUMAS ES DOKUMENTŲ VERTIMUOSE

Variantiškumas ES dokumentų kalboje aiškiai matomas analizuojant skolinių ir jų lietuviškų atitikmenų santykį. Šiandien mokslininkai pastebi, kad oficialiojoje kalboje gausėja svetimžodžių, ypač tarptautinių žodžių, kurie kartais linkę stumti iš vartosenos savos kalbos atitikmenis²⁵. Tai ypač pasakytina apie teisės kalbą arba ES dokumentų kalbą, kuri, kaip teigia R. Koženiauskiene²⁶, beveik išties yra tarptautinė. Anot administracinės kalbos tyrėjų, taip yra todėl, kad neretai tiesiog neturima tinkamų lietuviškų atitikmenų jiems pakeisti²⁷.

Teisiniams tekstams, kaip specialiesiems tekstams, būdinga specialioji terminija, neologizmai (arba naujažodžiai), trumpiniai, kita sudėtinga leksika bei sintaksinės struktūros²⁸. ES dokumentų kalbai visose ES šalyse keliami bendri reikalavimai, taip pat ir reikalavimai dėl skolinčios leksikos vartojimo: rekomenduojama vengti skolinių, lotynizmų, ypač jei dokumentas adresuojamas plačiajai skaitytojų auditorijai, jų vietoje patariama vartoti lotyniškų žodžių atitikmenis (pvz., ne *per annum*, bet *a year* (= *per metus*))²⁹, vartoti terminus su paaiškinimu ar perfrazuojant juos aiškesniais terminais (pvz., ne *acquis*, bet *the body of the EU law*)³⁰ (= *ES teisynas*³¹) ir kt. Tokios rekomendacijos prevenciškai stabdo skolinių radimąsi ir plitimą ES dokumentų tekstuose, tačiau jie vis dar yra populiarūs ir sėkmingai konkuruoja su lietuviškais atitikmenimis vertimo kalboje, kartais pastaruosius išstumdami į vartosenos užribį.

Kita vertus, Europos Komisijos teikiamos rekomendacijos nedraudžia var-

toti skolinių, todėl vertėjas turi laisvę rinktis skolinčią leksiką ar savosios kalbos atitikmenį. Vadinasi, pagrindinis veiksnys, lemiantis skolinio atsiradimą tekste, yra subjektyvus vertėjo pasirinkimas iš neretai kelių kalbos raiškos priemonių tam pačiam turiniui įvardyti. Prie subjektyvių veiksmų E. Zaikauskas³² priskiria ir tokias vertimo aplinkybes kaip skubų darbą, darbo vietą (namie ar biure) ir kt. Vadinasi, be grynai lingvistinių veiksmų, vertimo varianto pasirinkimą gali lemti ir tokie ekstralingvistiniai veiksniai kaip vertimo teksto funkcija bei statusas, adresato poreikiai bei lūkesčiai, žanro reikalavimai ir pan., o aptariamuoju atveju – dar ir vertėjo asmeninės sąvybės ar jo darbo aplinkybės.

Visa tai rodo, kad vertėjams trūksta bendros atsakomybės dėl kalbos kokybės, kurią sunku užtikrinti dėl nuolat gausėjančių vertimų. S. Keinys nurodo, kad „per pastaruosius keliolika metų ne vienos srities tekstų daugiau verčiama negu kuriama“³³. Kita vertus, nedidelėse kalbinėse bendruomenėse, tokiose kaip lietuvių, vertėjų atsakomybė yra labai aktuali, ypač susiduriant su skolinių ar neologizmų vartojimo problema. Nereikalingų skolinių ar neologizmų vartojimas teršia kalbą, be to, kelia nesusikalbėjimo problemą, nes skoliniai ir neologizmai dažnai vartotojui nesuprantami, todėl trikdo komunikacinį procesą.

Stilingos kalbos pamatus dar bemaž prieš pusšimtį metų Lietuvoje dėjęs J. Pikčilingis sakė, kad iš dviejų žodžių – lietuviško ir tarptautinio – reikia rinktis

tokį, kuris tikslesnis, o jei „abu jie vieno-
dai tikslūs, nėra ko drovėtis pavartoti
lietuviškąjį: jis dažnai būna ir supranta-
mesnis, ir gyvesnis“³⁴. Tačiau ten pat
J. Pikčilingis pastebi, kad „tarptautinis
žodis dažnųsyk būna terminologiškai
tiksliau apibrėžtas“³⁵. Vadinasi, tarptau-
tiniam žodžiui pirmenybę reikia teikti
tuo atveju, jei jis yra dalykiškai tikslesnis
už lietuviškąjį atitikmenį. Kiek vėliau
Pikčilingis pabrėžia, kad retesnius tarp-
tautinius žodžius reikia vartoti „tik tada,
kai esame įsitikinę, kad mūsų klausyto-
jas <...> juos tikrai supras“³⁶. Čia išryškė-
ja ir svarbus kalbos komunikacinis as-
pektas – orientacija į adresatą.

Pikčilingiui pritaria ir V. Rudaitienė,
teigdama, kad „vartodami kalboje tarp-
tautinius žodžius turėtume atsižvelgti ir
į tai, kam ta kalba skiriama. Viešojoje
neprofesionalams skiriamoje kalboje rei-
kėtų vengti profesionalams suvokiamų
tarptautinių žodžių“³⁷, vietoje jų renkan-
tis lietuviškus atitikmenis. Lietuvoje
skolinių vartojimas yra reglamentuotas
ir teisės aktu³⁸. Svetimžodžių vartojimo
tendencijomis rūpinasi ir rekomendaci-
jas teikia Valstybinė lietuvių kalbos ko-
misija (VLKK)³⁹, Lietuvių kalbos institu-
tas (LKI)⁴⁰ bei kitos lietuvių kalbos puo-
selėjimu ir gryninimu suinteresuotos
institucijos.

SKOLINIŲ VARTOJIMO PRIEŽASTYS ES DOKUMENTŲ KALBOJE

Mokslinėje literatūroje polinkius var-
toti skolinius linkstama pateisinti įvai-
riomis priežastimis. Atsižvelgiant į ling-
vistikinio reliatyvizmo teoriją matyti, kad
vertėjo pasirinkimą vartoti skolinius
apriboja kultūrinis kontekstas – kuo tei-
sinės sistemos labiau nutolusios viena
nuo kitos, tuo labiau skiriasi vertimo
strategijos, nes trūksta savų terminų ati-
tikmenų naujoms realijoms įvardyti. Ne-
randant net dalinių atitikmenų, panašių
savo funkcijomis ir tikslais, kuriami nau-
ji atsiradusias realijas įvardijantys var-
dažodžiai, dažniausiai taikant skolini-
mosi, aprašomojo vertimo ar kitas stra-
tegijas, galinčias geriausiai atspindėti
teisės akte užkoduotą įstatymo leidėjo
intenciją. Nevienodų vertimo strategijų
rezultatas ir yra skirtingi tarpusavyje
konkuruojantys vartosenos variantai.

Atsižvelgiant į J. Vaičiukaitės⁴¹ tyrimo
rezultatus, galima daryti prielaidą, kad

skolinimosi (angl. *borrowing*) strategijos
taikymas ES dokumentų vertimo kalboje
nulemtas poreikio kuo mažiau nukrypti
nuo teisės aktuose įtvirtintos įstatymų
leidėjo intencijos arba tiesiog baimės nuo
jos nutolti⁴². Dažną skolinimosi strategi-
jos taikymą teisinių dokumentų vertime
pateisina ir S. Šarčevič⁴³, teigdama, kad
tokios vertimo strategijos pasirinkimas
ypač veiksmingas verčiant tarptautinius
paralelius tekstus⁴⁴, nes skolintas termi-
nas mažina riziką netinkamai išversti
perimant kitos kalbos konceptą.

Apibendrintą skolinimosi priežasčių
klasifikaciją pateikia L. Vaicekauskienė
monografijoje *Naujieji lietuvių kalbos sve-
timžodžiai*⁴⁵. Šios klasifikacijos pagrindas –
teorinėje literatūroje aptariamų skolinių
vartojimo priežasčių sintezė, išskiriant
keturis priežasčių tipus: *designatines* (nau-
joms realijoms ir sąvokoms aprašyti), *se-
mantines* (reikšmės skirtumams išryškinti,

niuansams išgauti, kai naujosios ir savos sąvokos turinys sutampa tik iš dalies), *stilistines* (kalbai pagyvinti, tam tikroms asociacijoms ar stilistiniam poveikiui sukelti, stilistiškai pažymėti) ir *sociopsichologines priežastis* (kitos kultūros išmanytiui ir tapatinimuisi su ja demonstruoti)⁴⁶. Svarbiausios leksinių skolinių atsiradimo kalboje priežastys, galinčios turėti įtakos kalbos sistemai, yra designatinės ir semantinės. Tokiu būdu į kalbą patekę skoliniai vadinami „kalbos skoliniais“⁴⁷ – taip norima juos atskirti nuo „šnekos skolinių“, atsiradusių dėl stilistinių ir sociopsichologinių priežasčių, neturinčių įtakos kalbos sistemai.

Teigiama, kad dažniausios variantiškumo priežastys yra *designatinės* – kai visuomenėje susiformavus naujam reiškiniui, kalboje jaučiama „spraga“, nes neturima žodžio šiam reikiniui įvardyti. Paprastai tokia spraga netrukus būna užpildoma net ne vienu konkuruojančiu variantu, taip gali atsirasti ir nenorminių skolintos raiškos ar darybos žodžių. Tačiau ilgainiui vartosenoje įsigali kažkuris vienas, o kiti nustumiami į kalbos paribius arba iš viso išstumiami iš vartosenos.

Variantiškumas neretai randasi ir dėl *semantinių* priežasčių – tiek dėl kalbos vidinės struktūros, tiek dėl kalbos funkcionavimo socialinėje terpėje. Kalboje visiškai lygiaverčių variantų (absoliučiu jų sinonimų, dubletų) nėra gausu, daug daugiau randama dalinės variacijos atveju, t. y. dalinių sinonimų. Taip yra todėl, pasak W. Labovo, kad kalbos „vartotojai nenoriai pripažįsta faktą, kad du skirtingi pasakymai iš tikrųjų reiškia tą patį, ir variantams yra linkę suteikti skirtingas reikšmes“⁴⁸.

Analizuojant kalbos variantiškumo reiškinių stilistiniu lygmeniu, skolinių radimasis kalboje dėl *stilistinių* priežasčių gali turėti pateisinimą ir būti mažiau ar daugiau toleruojamas, pavyzdžiui, jei norima pabrėžti veikėjo individualumą, priklausymą tam tikram socialiniam sluoksniui ar pan. Tokie skoliniai, vartojami stilistinėms spragoms užpildyti, papildo, atnaujina ir pagyvina besiskolinančios kalbos žodyną.

Variantiškumo vadinamąsias *sociopsichologines* priežastis lemia tik išoriniai veiksniai – sąveika su kitomis kalbomis, pastaruoju metu ypač su anglų kalba. Šias priežastis, kaip pažymi L. Vaicekauskienė, dar galima vadinti *psicholingvistinėmis* arba (*socio*)*psichologinėmis*, nes toks variantiškumas atsiranda dėl svietimos leksikos vartojimo siekiant demonstruoti susitapatinimą su kita kultūra, išreikšti maištaujančią prieš vyraujančias socialines normas tapatybę⁴⁹.

Tikėtina, kad skolinių, atsiradusių dėl stilistinių priežasčių, ES dokumentų vertimo kalboje nėra, nes tai aktualu grožiinei, o ne specialiajai literatūrai. Kita vertus, polinkį ES dokumentų tekstuose vartoti lotynizmus, prancūziškos kilmės žodžius ir kitus archaizmus, galima sieti su sociolingvistinėmis priežastimis – senų tradicijų puoselėjimu, išskirtinumo demonstravimu. Pavyzdžiui, P. Tiersma⁵⁰ įžvelgia keletą archaizmų teisės kalboje vyravimo priežasčių – formalumą ir oficialumą (siejamą su pačia teisine profesija), orumą ir išskilmingumą (primenančius religinių ritualinių teisinio žodžio šventumą), saugumą ir patogumą. Kaip pažymi teisės kalbos tyrėjai⁵¹, tokia kalba labai patogiai ir net sudaro teisinės

profesijos atstovų savitą monopoliją, nes taip ji tampa tik jiems suprantamu vidi- niu žargonu (ES kontekste – eurožargonu)⁵². Visa tai rodo, kad lotynizmų, prancūzų kilmės žodžių ir kitų archaizmų vartojimą ES dokumentų kalboje lemia sociopsichologinės priežastys.

Be aptartųjų variantiškumo radimosi priežasčių, R. Miliūnaitė skiria dar vieną – *ideologines* priežastis, kai ieškoma „politiškai korektiško“ varianto tam tikram reiškiniui įvardyti⁵³. Šias priežastis taip pat būtų galima priskirti prie *sociopsichologinių* priežasčių. Siekiant kuo išsamiau aptarti variantiškumo priežastis, reikėtų paminėti ir dar vieną A. L. Graedlerio nurodytą priežastį – variantiškumas gali rasti ir dėl „neapsižiūrėjimo“, paprasčiausiai pavartojant pirmą į galvą atėjusį žodį⁵⁴. Šiam požiūriui pritaria ir R. Vladarskienė⁵⁵, V. Rudaitienė⁵⁶. Jų nuomone, vertėjui žodis gali pasirodyti įprastas ir vartotinas kaip tarptautinis, todėl paliekamas neišverstas – šitaip sudaromos sąlygos perimti ir to žodžio reikšmę, būdingą kalbai, iš kurios yra verčiama. Tokiu būdu tarptautiniams žodžiams savojoje kalboje gali būti suteikiama naujų reikšmių.

Kalbant apie terminijos skolinimąsi, S. Šalkauskis, padėjęs terminologijos teorinius pagrindus Lietuvoje ir prabilęs apie terminų skolinimosi esmę, atskyrė motyvuotąjį skolinimąsi nuo nemotyvu-

tojo bei senuosius, kalboje įsitvirtinusių skolinius nuo naujųjų⁵⁷. Jis, kaip ir kiti vėlesni tyrėjai⁵⁸, teigia, kad skolinių atsiranda dėl nesugebėjimo naudotis savais šaltiniais arba netinkamai suvokiant svetimą žodžio reikšmę ir juo žymimą sąvoką, o kartais ir dėl to, jog naujieji lietuviški atitikmenys ne visada tiksliai atspindi jais nusakomas sąvokas⁵⁹.

Lietuvoje tradiciškai laikomasi nuostatos, kad tiesioginis termino skolinimas yra pateisinamas ir motyvuotas tuomet, kai jis yra „naujų reiškinų įvardijimo priemonė“⁶⁰. Taip į kalbą patekę tarptautiniai žodžiai, kaip pažymi R. Marcinkevičienė⁶¹, paprastai būna adaptuojami, pritaikomi prie bendros fonetinės ir morfologinės kalbos sistemos. Atėję su skolinta reikšme skoliniai pritampa prie kurios nors kalbos žodžių leksinės semantinės grupės bei ilgainiui įgyja vis daugiau autonomijos, o jų vartoseną ir reikšmę ar jų sistema pamažu ima skirtis. Tuomet vartojant panašios formos internacionalizmus svetima kalba kyla nesu(si)pratimo pavojus, nes vienos kalbos vartosenos modelius ir reikšmes bandoma perkelti į kitos kalbos sistemą. Šiam požiūriui pritaria ir A. Leonavičienė⁶², tarptautinių leksinių vienetų semantikos bendrumą iš esmės laikydama reliatyviu jau vien dėl to, kad tas pats žodis įvairiose kalbose gali būti įgijęs visai kitų reikšmių.

IŠVADOS

Struktūrinės kalbotyros ir socialinės lingvistikos istorinių perspektyvų apžvalga rodo, kad variantiškumas kaip lingvistinių tyrimų objektas buvo pripažintas tik XX a. antrojoje pusėje, kai

W. Labovas su kolegomis sociolingvistais pristatė naują teorinę prieigą ir tyrimų metodologiją kalbų variantiškumui tirti. Ši nauja teorija ir metodologija puikiai pasiteisino fonologijos srityje, tačiau su-

laukė prieštarų vertinimų aukštesnių kalbos lygmenų tyrimuose, pripažįstant, kad vis dar neturima universalios teorijos, tinkančios tirti visus kalbos lygmenis. Todėl tyrėjai šią problemą sprendė ir šiandien tebesprendžia skirtingai, ieškodami įvairių varianto tapatumo kriterijų ir tinkamų teorinių priėgų.

Kaip kalbos reiškinys variantiškumas yra analizuojamas įvairiais aspektais, priklausomai nuo to, ką norima ištirti, ir koku tikslu tai daroma. Skirtingų tyrėjų darbuose variantiškumo, kaip ir konkurencijos, samprata labai įvairuoja, kas kart vis iš naujo apibrėžiama ir aiškina. Tai rodo variantiškumo problemos sudėtingumą ir išsamesnių šios srities tyrimų trūkumą.

Nepaisant sampratos įvairovės ar pozicijos, kurios laikantis variantiškumo

(konkurencijos) reiškinys nuolat analizuojamas, visuotinai sutinkama, kad variantai kalbai yra būtini, o variantiškumą lemianti kalbos raiškos priemonių kaita yra kalbos raidos proceso rezultatas. Vis dėlto dėl per didelio variantiškumo gali pasunkėti komunikacija ar net rasti nesusikalbėjimas.

Variantų gausa yra ypač nepageidaujama teisės kalboje, išsiskiriančioje specialios terminijos vartojimu ir komunikacinės kalbos funkcijos svarba. Nors ES dokumentų vertimas griežtai reguliuojamas, sudaromos terminų duomenų bazės, rengiami vertėjo vadovai ir kitos pagalbinės priemonės, vis dėlto ES dokumentų kalboje matyti nemažas variantiškumas ir tai įpareigoja ją tirti, aiškintis kalbos leksinių variantų santykius ES dokumentų vertimuose.

Literatūra ir nuorodos

- ¹ Kazimieras Župerka, *Stilistika*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1997, p. 27–28.
- ² Kazimieras Župerka, *Kalbos priemonių konkurencija kaip lietuvių kalbos stilistikos objektas*. Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1995, p. 17–18.
- ³ Rasuolė Vladarskienė, Sintaksinių struktūrų konkurencijos atvejai dokumentų kalboje, *Lituanistica*, 2 (54), 2003, p. 63.
- ⁴ Jurgita Girčienė, *Naujųjų skolinių atitikmenys: struktūra ir vartoseną*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
- ⁵ Loreta Vaicekauskienė, *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai. Kalbos politika ir vartoseną*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.
- ⁶ Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- ⁷ Kazimieras Gaivenis, Stasys Keinys, *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 225.
- ⁸ Alvydas Umbrasas, *Lietuvių teisės terminija 1918–1940 metais (pagrindinių kodeksų terminai)*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 96.
- ⁹ *Variantiškumas* – bendriausia kalbos reiškinų ypatybė „tame pačiame kontekste reguliariai turėti tapačią arba labai panašią reikšmę ar atitikti tapačią ar panašią funkciją“ (Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 192).
- ¹⁰ Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, p. 193.
- ¹¹ Daugiau apie pakaito ir atitikmens santykį žr. Loreta Vaicekauskienė, *Naujųjų svetimžodžių norminimo politika Lietuvoje 1993–1997 m. Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, p. 62.
- ¹² К. С. Горбачевич, *Вариантность слова и языковая норма. На материале современного русского языка*. Ленинград: Наука, 1978, с. 3, cit. iš: Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, p. 119.
- ¹³ Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, p. 117.
- ¹⁴ Ten pat, 117.

- ¹⁵ Kazimieras Gaivenis, Stasys Keinys, *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa, 1990, p. 192.
- ¹⁶ Ten pat, 193.
- ¹⁷ Anette Rosenbach, *Genitive Variation in English. Conceptual Factors in Synchronic and Diachronic Studies*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 2002, p. 21.
- ¹⁸ Ten pat, 21.
- ¹⁹ Ten pat, 21.
- ²⁰ Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, p. 118.
- ²¹ Anette Rosenbach, *Genitive Variation in English. Conceptual Factors in Synchronic and Diachronic Studies*. Berlin / New York: Mouton de Gruyter, 2002, p. 25.
- ²² Jenny Cheshire, „Syntactic variation, the linguistic variable, and sociolinguistic theory“, *Linguistics*, 1987, p. 257–282, cit. iš: Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, 2009, p. 133.
- ²³ Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, p. 133.
- ²⁴ Ten pat, 133.
- ²⁵ Cf. Uriel Weinreich, *Languages in Contact: Findings and Problems*. Ninth printing. The Netherlands: Mouton de Gruyter, 1953 / 1979; Danguolė Mikulėnienė, Skolinių atranka ir vertinimas „Kalbos patarimuose“. *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, p. 83, Vida Rudaitienė, Lietuvių kalba ir sociokultūriniai veiksniai. *Žmogus ir žodis*, III, 2011, p. 46–47 ir kt.
- ²⁶ Regina Koženiauskiene, Tarptautinių žodžių vartojimas teisininkų kalboje. *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, p. 191.
- ²⁷ Cf. Regina Koženiauskiene, Tarptautinių žodžių vartojimas teisininkų kalboje. *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, p. 191; Rasuolė Vladarskienė, Dėl teisės aktų vertimo, ten pat, p. 178; Susan Šarčević, *New Approach to Legal Translation. The Hague-London-Boston: Kluwer Law International*, 1997 / 2000, p. 257.
- ²⁸ Daugiau apie tai žr. Žaneta Čėsnienė, Lexical Features of Legalese in the Context of Plain Language Principles. *RES HUMANITARIAE*, XVI, 2014, p. 37–53. Internetinis adresas: <<http://journals.ku.lt/index.php/RH/article/view/1011>> [žr. 2015 10 15]; Žaneta Čėsnienė; Rasa Daračienė, Compatibility of Syntactic Features of Legal English and Plain English, ten pat, p. 22–36. Internetinis adresas: <<http://journals.ku.lt/index.php/RH/article/view/1010>> [žr. 2015 10 15].
- ²⁹ *English Style Guide*. A Handbook for authors and translators in the European Commission. Seventh edition: August 2011, last updated: 5 May 2014. European Commission Directorate-General for Translation, p. 31–32. Internetinis adresas: <http://ec.europa.eu/translation/english/guidelines/documents/styleguide_english_dgt_en.pdf> [žr. 2014 05 25].
- ³⁰ Ten pat, p. 51.
- ³¹ Toks Lietuvos kalbininkų siūlomas prancūziško žodžio *acquis* pakaitas. Daugiau apie tai žr. Rasuolė Vladarskienė, Dėl teisės aktų vertimo. *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, p. 184.
- ³² Egidijus Zaikauskas, Terminų vertimo būdai Europos Sąjungos teisės aktų vertimuose į lietuvių kalbą. *Terminologija*, Nr. 21. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014, p. 85.
- ³³ Stasys Keinys, *Lietuvių terminologijos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012, p. 84.
- ³⁴ Juozas Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika*. I dalis. Vilnius: Mintis, 1971, p. 108.
- ³⁵ Ten pat, p. 108.
- ³⁶ Juozas Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika*. II dalis. Vilnius: Mintis, 1975, p. 178.
- ³⁷ Vida Rudaitienė, Skoliniai socialiniame diskurse: vartosenos ir normos. *Socialinis darbas*, Nr. 6 (1), 2007, p. 148.
- ³⁸ Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymo 12 str., reglamentuojančiame teisės akto kalbą, nurodyta, kad „tarptautiniai žodžiai vartojami tik tada, kai lietuvių kalboje nėra šių žodžių lietuviškų atitikmenų“, 1995, p. 41–991.
- ³⁹ VLKK – Valstybinė lietuvių kalbos komisija. Internetinis adresas: <<http://www.vlkk.lt>>.
- ⁴⁰ LKI – Lietuvių kalbos institutas. Internetinis adresas: <http://www.lki.lt/LKI_LT/>.
- ⁴¹ Jūratė Vaičiukaitė, *ES teisės aktų vertimo ir jų aiškinimo problematika*. Daktaro disertacija. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2006.
- ⁴² Stasys Keinys, *Lietuvių terminologijos raida*, p. 85.
- ⁴³ Susan Šarčević, *New Approach to Legal Translation. The Hague-London-Boston: Kluwer Law International*, 1997 / 2000, p. 257.
- ⁴⁴ Laikantis 1958 m. Europos Ekonominės Bendrijos (EEB) Tarybos Reglamentu Nr. 1 įtvirtinto daugiakalbystės principo (1958 m. EEB Tarybos

- Reglamentas Nr. 1. Internetinis adresas: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31958R0001:EN:HTML>> [žr. 2014 06 02]), visi tekstai (originalai ir vertimai) yra laikomi autentiškais tekstais, turinčiais vienodą teisinę galią (Emma Wagner, Svend Bech, Jesus M. Martinez, *Transaltion for the European Union Institutions* (Second Edition). USA, 2012 / 2014). Dėl šios priežasties rengiant ES dokumentus keliomis kalbomis, stengiamasi išlaikyti tekstų terminų vienodumą, todėl skolinių vartojimas yra dažnas reiškinys.
- ⁴⁵ Loreta Vaicekauskienė, *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai. Kalbos politika ir vartoseną*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007.
- ⁴⁶ Ten pat, 43.
- ⁴⁷ Terminai kalbos skolinys (angl. *language borrowing*) ir šnekos skolinys (angl. *speech borrowing*) yra F Grosjeano. François Grosjean, *Life with two languages: An introduction to Bilingualism*. Eleventh printing, USA: Harvard University Press, 1982 / 2001, p. 308.
- ⁴⁸ William Labov, *Sociolinguistic patterns*. 11th printing. University of Pennsylvania Press, 1972 / 1991, p. 251, cit. iš: Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, p. 126.
- ⁴⁹ Loreta Vaicekauskienė, *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai. Kalbos politika ir vartoseną*, p. 43.
- ⁵⁰ Peter M. Tiersma, *Legal Language*. Chicago: University of Chicago Press, 2000, p. 95.
- ⁵¹ Ten pat, p. 28; Bryan A. Garner, *Garner on Language and Writing*. Chicago: American Bar Association, 2009, p. 310.
- ⁵² *Eurožargonu*, arba *eurokalbe*, laikoma Europos Sąjungos institucijose vartojama specifinė dalykinė kalba, pasižyminti tuo, kad terminai vartojami išskirtinai tik ES institucijose arba ES institucijose vartojamiems terminams suteikiamos naujos reikšmės. Tačiau eurožargonui būdinga išeiti iš už ES institucijų sienų ir per nacionalinės teisės dokumentus, vertimus, žinias-klaides ir kitas priemones prasiskverbti į bendrąją vartoseną.
- ⁵³ Rita Miliūnaitė, *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*, p. 50.
- ⁵⁴ A.-L. Graedler, Morphological and Semantic and Functional Aspects of English Lexical Borrowings in Norwegian. *Acta Humaniora*. Oslo: Universitetsforlaget, 1998, p. 214–216, cit. iš: Laima Nevinskaitė, Kam reklamai skoliniai? Leksikos skoliniai reklamos tekstuose. *Taikomoji kalbotyra*, Nr. 3, 2013, p. 3. Internetinis adresas: <<http://taikomojikalbotyra.lt/lt/2013/12/kam-reklamai-skoliniai-leksikos-skoliniai-reklamos-tekstuose>>.
- ⁵⁵ Rasuolė Vladarskienė, Dėl teisės aktų vertimo. *Skoliniai ir bendrinė lietuvių kalba*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, p. 179.
- ⁵⁶ Vida Rudaitienė, Skoliniai socialiniame diskurse: vartoseną ir normos. *Socialinis darbas*, Nr. 6 (1), 2007, p. 148.
- ⁵⁷ Stasys Šalkauskis, *Raštai 2: Filosofijos ir pedagogikos terminija*. Vilnius, 1991, p. 39–41, cit. Alvydas Umbrasas, *Lietuvių teisės terminija 1918–1940 metais (pagrindinių kodeksų terminai)*. Daktaro disertacija. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, p. 68.
- ⁵⁸ Vida Rudaitienė, Vytautas Vitkauskas, *Vakarų kalbų naujieji skoliniai*. Vilnius: Enciklopedija, 1998, p. 13.
- ⁵⁹ Stasys Šalkauskis, *Raštai 2: Filosofijos ir pedagogikos terminija*, Vilnius, 1991, p. 39–41, cit. Alvydas Umbrasas, *Lietuvių teisės terminija 1918–1940 metais (pagrindinių kodeksų terminai)*, p. 68; cf. Susan Šarčevic, *New Approach to Legal Translation. The Hague-London-Boston: Kluwer Law International*, 1997 / 2000, p. 257.
- ⁶⁰ Juozas Pikčilingis, *Lietuvių kalbos stilistika*, p. 178.
- ⁶¹ Rūta Marcinkevičienė, Palyginamieji tekstynai – šaltinis tarptautinių žodžių vartosenai tirti. *Kalbotyra*, Nr. 51 (3), 2002, p. 81.
- ⁶² Aurelija Leonavičienė, Tarptautiniai susitarimai: stilistinis tarptautinių būdvardžių vartojimas ir vertimas. *Verbum*, Vilnius: Vilniaus universitetas, t. 2, 2011, p. 29. Internetinis adresas: <<http://www.uki.vu.lt/file/Verbum/2011/2/leonaviciene.pdf>>.